

P r i n o s i

KNJIŽEVNI CITATI KAO INTERTEKSTUALNI ELEMENTI U SREDNJOVJEKOVNIM NARATIVIMA O MLETAČKOJ OPSADI ZADRA 1345. – 1346. *OBSIDIO IADRENSIS, CRONICA IADRETINA I COMO LA CITÀ DE ZARA REVELLÒ ALA CITÀ SIGNORIA DE VENESIA*

Nada Bulić

Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
nbulic@unizd.hr

UDK 82:94(497.581.1Zadar)*13*(093)
<https://doi.org/10.34075/cs.60.4.4>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 5/2025.

Sažetak

Mletačka opsada Zadra 1345. – 1346. podrobno je dokumentirana u dva anonimna historiografska izvora pisana sa suprotstavljenih pozicija zaraćenih strana. Sa zadarske strane opsadu opisuje djelo Obsidio Iadrensis (Arhiv HAZU, Zbirka kodeksa, II a 35, iz 1532. godine), a s mletačke Cronica Iadretina (Ms Marcianum Lat. X 300 iz 15. stoljeća) i njezin talijanski prijevod iz 15. stoljeća pod naslovom Como la cità de Zara revellò ala cità signoria de Venesia. Djela obiluju citatima iz Biblije te grčke i latinske književnosti s područja filozofije morala, vojne vještine i prava i do sad nisu bili predmet znanstvene analize. U prvom dijelu rada identificirani su književni citati i pridruženi izvornim književnim djelima i autorima, a zatim je opisano njihovo mjesto i uloga u narativu o konkretnom sukobu. U drugom dijelu rada provedena je tipologija citata. Istraživanje je pokazalo da citati pridonose osvijetljavanju pitanja odnosa zaraćenih strana, karaktera sudionika, moralne i pravne opravdanosti rata i primijenjene strategije te stoga predstavljaju bitni element u konstruiranju narativa o opsadi Zadra 1345. – 1346. godine. Ukazano je na sličnosti i razlike u tretiranju tekstualnih autoriteta iz kojih su citati preuzeti, kako između sva tri promatrana djela, tako i u odnosu latinskog teksta i

talijanskog prijevoda iz 15. stoljeća, koje svjedoče o vulgarizaciji jezika i teksta u cjelini.

Ključne riječi: *Opsada Zadra, Obsidio Iadrensis, Cronica Iadretina, vulgarizacija teksta, citati, srednjovjekovni narativ, intertekstualnost*

UVOD

Duga i teška mletačka opsada Zadra 1345. – 1346. koja je rezultirala teškim porazom i predajom grada Mlečanima detaljno je opisana u dva srednjovjekovna rukopisa.

Obsidio Iadrensis / Opsada Zadra (dalje u radu *Opsada*) nezaobilazan je povijesni izvor za poznavanje hrvatskog srednjovjekovlja, a osobito za povijest kompleksnih hrvatskih i hrvatsko-ugarskih odnosa s Mlečanima koji su u djelu prikazani kroz prizmu položaja i sudbine Zadra u jednom vremenskom razdoblju.¹ Okvirno gledano djelo predstavlja povijesni prikaz mletačke opsade Zadra od kolovoza 1345. do prosinca 1346. sa zadarske točke gledišta i sadrži izvještaj o diplomatskim aktivnostima i ratnim operacijama tih godina koje su dovele do poraza Zadra. Kažemo okvirno gledano, jer se ovdje ne radi o djelu koje nema drugih pretenzija osim da bude izvješće s poprišta sukoba zaraćenih strana. Upravo suprotno, zadržavajući izvjestiteljsku poziciju koja mu osigurava autentičnost i objektivnost, autor se od početka nastoji uzdići iznad razine pukog terenskog izvjestitelja i zaogrnuti *facta* u književno ruho. U djelu se uz tijek ratnih djelovanja i nizanje uspjeha jedne i druge strane donose i slike o stanju u gradu, raspoloženju i moralu stanovnika, nestašici hrane, teškoj gladi i pobuni pučana, drugim riječima slike koje imaju i književni potencijal.

Djelo se u rukopisu čuva u Zbirci kodeksa Arhiva HAZU-a u Zagrebu pod signaturom II. a 35.² Kvalitetom djela kao historiografskog izvora, političkim i strateškim pitanjima bavili su se povjesni-

¹ Kurelac i Karbić ocjenjuju *Obsidio* kao „značajno djelo hrvatske srednjovjekovne historiografije, koje po svojim književnim i historiografskim vrijednostima spada u sam vrh hrvatske srednjovjekovne književnosti. Iako djelo obuhvaća relativno kratko vremensko razdoblje, ono u sebi sadrži čitavu problematiku povijesnih zbivanja, te nam daje izravan uvid u onodobna politička kretanja i mišljenje.“ (Miroslav Kurelac i Damir Karbić, Djelo „*Obsidio Iadrensis*“ kao izvor, dokument vremena i politički spis, u *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 12-21).

² Djelo je sačuvano u nekoliko rukopisa (Arhiv HAZU, Zbirka kodeksa, II a 35, iz 1532. godine, na latinskom jeziku; Vatikanski čistopis Ivana Lučića, Biblioteca Vaticana, Ms. 6958, iz 17. stoljeća, na latinskom jeziku; prijepis Domenica Ignazija Frauenbergera iz 18. stoljeća, Znanstvena knjižnica Zadar, Zbirka ruko-

čari, a književnim i jezičnim pitanjima klasični filolozi.³ Prekretnicu i snažni poticaj znanstvenim istraživanjima donijela je objava rukopisa u izdanju HAZU-a 2007. godine⁴ s kritičkim aparatom (V. Gortan, V. Vratović i B. Glavičić) i pratećim studijama historiografskog i povijesnog značaja djela (M. Kurelac i D. Karbić), uspostavljenom kronologijom događaja (D. Karbić i Z. Ladić) koja je od iznimne važnosti za snalaženje u događajnoj povijesti, te osvrtnom na latinski jezik djela (B. Glavičić), čime je djelo postalo dostupno široj znanstvenoj zajednici.⁵ Glavičić je pri tom ustvrdio da je tekst prijepisa

pisa, Ms. 735) od kojih autoritarnim držimo najstarijeg od njih koji se danas čuva u Arhivu HAZU.

- ³ Do suvremenog doba djelo je bilo predmetom, s obzirom na značaj djela, začuđujuće malog broja studija. U časopisu *Književnik* predstavio ga je 1864. Franjo Rački u odlomku *Dva ljetopisa o obsjednuću grada Zadra god. 1345–46*, (u Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povjest srednjega vieka, *Književnik*, Sv. 1, Zagreb, 1864.) Kao izvor ga rabi Nada Klaić u *Povijesti Hrvata u razvijenoj srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976., te zajedno s Ivom Petricolijem u *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976. Pitanje autorstva obrađivali su klasični filolozi Veljko Gortan (*Obsidio Iadrensis* (Opsada Zadra), *Umjetnost riječi*, 14 (1970.) 1-2, 101-106) i Olga Perić (O autorstvu djela „Obsidio Iadrensis”, *Sedamnaest stoljeća zadarske crkve: zbornik radova sa znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije)*, (2009.), 291-297). Neven Budak pristupa djelu u kontekstu hrvatske predrenesanse („Obsidio Iadrensis“ kao historiografsko i književno djelo naše predrenesanse, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 (1983.–1984.), 353-358). Žanrovskim pitanjima i strukturom dvaju ljetopisa o opsadi Zadra bavi se Olga Perić (Opsada Zadra (1345–46) u dvije latinske verzije: zadarskoj i venecijanskoj, *Živa antika*, 57 (2007.) 1-2, 53-63.). Prikaz rezultata ranijih istraživanja s obzirom na neka posebna pitanja donose Miroslav Kurelac i Damir Karbić (Djelo „Obsidio Iadrensis“ kao izvor, dokument vremena i politički spis, *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*, Edicija *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI., Zagreb, HAZU, 2007., 12-21)
- ⁴ *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI., Zagreb, HAZU, 2007. Prilikom citiranja dijelova teksta naslov djela *Obsidio Iadrensis* u radu pišemo kraticom Obs. iza koje slijedi broj knjige, a zatim *caput* (poglavlje).
- ⁵ Na tom se izdanju temelje novija istraživanja teksta s različitim aspektata. S povijesnog i vojno-ustrojbenog aspekta djelom se bavi Sandra Begonja (Srednjovjekovno djelo *Obsidio Iadrensis* / Opsada Zadra kao povijesni izvor za prikaz vojnopomorske moći Venecije u 14. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 33 (2014.) 47, 81-139; *The Urban Appearance of Zadar in Medieval Narrative Sources - Obsidio Iadrensis/ The Siege of Zadar, Towns and Cities of the Croatian Middle Ages - Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017., 151-177). Dolores Butić bavi se jezičnim i stilskim osobitostima te pitanjem autorstva u svojoj doktorskoj disertaciji (*Analiza djela Obsidio Iadrensis – od autora do teksta*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020.), a leksikom u radu O leksiku djela *Obsidio Iadrensis*, (*Annales, Series Historia et Sociologia*, 22 (2012.), 439-446.), o jezičnim i paleografskim osobitostima u radu Neke jezične i paleografske osobitosti djela *Obsidio Iadrensis* (*Jezik i*

iskvaren zbog čega je otežana i na mnogo mjesta nezadovoljavajuća uspostava teksta. Jezične nedostatke opisao je kao odraz srednjovjekovne prakse i autorove razine znanja latinskog jezika.⁶

Istu zadarsku pobunu s promletačke točke gledišta donosi *Cronica Iadretina / Zadarska kronika* (dalje u radu *Kronika*) pisana na latinskom jeziku, datirana u četrnaesto stoljeće ili na početak petnaestog stoljeća. Rukopis pod signaturom Ms. Lat. X, 300 čuva Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia kamo je dospio ostavštinom Girolama Contarinija. Rukopis su detaljno opisali i s pratećim studijama za tisak priredili Gherardo Ortalli i Ornella Pittarello, a objavio Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti 2014. godine.⁷ U uvodnoj se studiji sam povijesni trenutak koji opisuje djelo i kontrola nad Zadrom u to vrijeme ocjenjuju izuzetno važnim za odnos snaga na Jadranu i utjecaja na domaće prilike u Veneciji.⁸

um, (2019), 321-336.), književnim motivima u radovima Natprirodno u djelu Obsidio Iadrensis, (*Zadarski filološki dani* 7. (2019.), 155-174) i The Woman in a Medieval Description of a City under Siege, (*Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 54 (2022.) 22, 9-27), fonemima u radu Hrvatski fonemi u djelu Obsidio Iadrensis (*Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Naša Sloga (1870.-2020.)*, (2020.) 495-509) i onomastičkim osobitostima u radu Antroponimi i toponimi u djelu Obsidio Iadrensis (*Filologija*, 76 (2021.) 33-52). S rukopisnog aspekta u najnovije vrijeme Opsadom se bave Nada Bulić i Ante Matan u izlaganju *Doprinos zadarskih klasičnih filologa tumačenju Opsade Zadra. Vegetii de re militari fragmentum in Obsidione Iadrensis* (Znanstveni skup Zadarski filološki dani 9. održan u Zadru 12.-13. studenog 2021.). S rukopisnog i književnog aspekta djelu pristupa Nada Bulić u izlaganju *Armata in mari sita - The Apparition of an Armed Woman in the Obsidio Iadrensis*, (Znanstveni skup Zadarski filološki dani 10. održan u Zadru 10.-11. studenog 2023.) i u izlaganju *Vegecijev „De re militari“ u djelima „Obsidio Iadrensis“ i „Cronica Iadretina“* (Convegno internazionale Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico održanom u Zadru 5.-6. listopada 2023.).

⁶ Ustanovivši odstupanja od klasičnog latinskog u pravopisu i fonetici, tvorbi riječi, morfologiji, kongruenciji, sintaksi i stilistici te susrećući se s razinom iskvarenosti teksta, Glavičić zaključuje „da je *O.I.* kvalitetnije djelo u historiografskom, pa i književnom negoli jezičnom pogledu, i to znatno“. (Branimir Glavičić, *Latinski jezik kronike Obsidio Iadrensis, Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 37-49).

⁷ *Cronica Iadretina. Venezia – Zara, 1345–1346*. A cura di Gherardo Ortalli e Ornella Pittarello, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 2014. Svi su citati iz *Kronike* u radu citirani prema ovom izdanju i označeni kraticom Cron. iza koje slijedi *caput* (poglavlje).

⁸ „La materia trattata sia del cronista zaratino che de quello veneziano ci porta a un momento estremamente delicato nella storia dell' Adriatico, in un contesto per il quale il controllo su Zara rappresentava uno snodo primario per gli equilibri dell' intera area.“ (*Cronica Iadretina. Venezia – Zara, 1345–1346*. A cura di Gherardo Ortalli e Ornella Pittarello, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 2014., 9).

Uz latinski tekst *Kronike* u tom se izdanju donosi i prijevodna verzija na talijanskom jeziku iz 15. stoljeća pod naslovom *Como la città de Zara revellò ala città signoria de Venesia* (dalje u radu *Como la città*).⁹ I doista riječ je o pobuni (*revellò*) Zadrana 1345. godine, jednoj u nizu zadarskih pobuna protiv Venecije za koje ni sami mletački kroničari nisu bili sigurni koliko ih je bilo.¹⁰ Izdanje se temelji na rukopisu u kronici *Pseudo-Zancaruola* koju čuva Biblioteca Nazionale Marciana pod signaturom It. VII, 49, cc. 286r–295r.

Oba djela, i *Opsada* i *Kronika*, kao i talijanski prijevod *Kronike* nude obilje materijala za usporedbu već i zbog same prirode svoje građe, slijeda događaja koji prate te izrazite izvještajne komponente. Tomu treba pridodati i činjenicu da su djela anonimna i nastala vjerojatno u vrijeme blisko vremenu događanja radnje.¹¹ Inkorporirani povijesni dokumenti (pisma i izvještaji) analizirani su u dosadašnjoj znanstvenoj literaturi i uspoređeni s drugim povijesnim izvorima kako bi se potvrdio događajni slijed.¹² Međutim, analiza književnih citata u ovim djelima do sada nije provedena.

⁹ Svi su citati iz ovoga djela u radu označeni skraćeno *Como la città* iza čega slijedi broj *caputa* iz kojeg je citat.

¹⁰ „Quanto agli interessi veneziani, la città dalmata e il suo porto apparivano strategicamente fondamentali e lo sia era potuto misurare violentamente fin dal 1202., quando si ebbe la deviazione della Quarta Crociata che riconsegnò a Venezia il governo sulla città. Tra ribellioni e recuperi l'attenzione e le tensioni non si erano poi mai davvero spente, al punto che gli storici lagunari non concordano nemmeno sul numero delle ribellioni, indicando quella del 1345 – 1346 come la settimana o come l'ottava!“ (*Cronica Iadretina. Venezia – Zara, 1345–1346*. A cura di Gherardo Ortalli e Ornella Pittarello, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 2014., 10.)

¹¹ Ortalli i Pittarello temu i način obrade teme stavljaju u kontekst procvata *cronachistica notarile* u vrijeme nastanka rukopisa: „Con la *Obsidio Iadrensis* di matrice zaratina la *Cronica veneziana* ha senz' altro diversi aspetti in comune, ovviamente al di là della coincidenza d'argomento. Anch'essa e anonima, anch'essa e vicinissima agli eventi e decisamente orientata nelle scelte e nelle denunce, sia pure con segno duramente opposto rispetto all'*Obsidio*. Conviene tuttavia, per collocarla bene nel contesto in cui nacque, partire dal clima culturale e storiografico che caratterizzava Venezia nei decenni attorno alla guerra di Zara 1345–1346, in congiunture del tutto speciali, nel pieno di una stagione storiografica assolutamente singolare. Siamo in generale nella fase della grande fioritura della *cronachistica notarile* e, in particolare, nella specifica situazione veneziana che in questa prospettiva nel corso del Trecento fu di speciale rilievo.“ (*Cronica Iadretina. Venezia – Zara, 1345–1346*. A cura di Gherardo Ortalli e Ornella Pittarello, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 2014., 5). Problem autorstva zadarske *Opsade* kompleksan je problem, obrađivan u znanstvenoj literaturi i zasad bez odgovora.

¹² „Thus documents, unlike annals and chronicles, are legal documents and, therefore, unfiltered relics of the past.“ (Theo Kölzer, *Diplomatics, Handbook of Medieval Studies. Terms – Methods – Trends*, Vol. 1, Ed. Albrecht Classen, De Gruyter, Berlin – New York, 2010., 405.) Srednjovjekovni se dokumenti (ugo-

1. PROBLEMI ŽANROVSKOG ODREĐENJA

Djela kojima se u ovom radu bavimo su historiografska, ali je bliže određenje njihove vrste otežano. Tako se i u kritičkom izdanju zadarske *Opsade* djelo navodi kao kronika, ali se pri tom ističe da je riječ o kompleksnijem slučaju.¹³ Kako ovo pitanje zbog svoje složenosti izlazi iz okvira ovoga rada, ovdje donosimo samo kratak osvrt na probleme žanrovskog određenja.

U svojoj studiji *Teorija književnih rodova i književnost srednjeg vijeka* Jauss kao teškoću pri određivanju strukturnih značajki književnih oblika u srednjem vijeku nastalih na narodnim jezicima ističe difuznost tekstovne građe u kronološkom pogledu.¹⁴ Međutim, kronološkoj difuznosti valja pridodati i geografsku. To općenito vrijedi za sve književne rodove. Ni književni oblici na latinskom jeziku nisu nastali strogim nasljedovanjem iz klasične književnosti. Jauss navodi da su tradicionalne filologije teoriju književnih rodova „razvijale na primjerima klasičkih književnih perioda gdje je oblik nekog roda određen kanoniziranim pravilima“ i povijest mu se može pratiti od djela do djela.¹⁵ Međutim, to ipak ne znači da se unutar nekog kanoniziranog književnog roda ili oblika ne pojavljuju značajke drugih rodova. Tako u pojedinim prikazima Tacitovim, čije se djelo *Annales* općenito drži vrhuncem rimske historiografije, do osobitog izražaja dolazi dramska kompozicija i tragična nota do te mjere da se *Anali* „smatraju tragedijom u prozi“.¹⁶ U srednjem se

vori, izvještaji, pisma vladara) mogu promatrati i s komunikacijske točke gledišta. Tako Classen u svom nacrtu komunikacije u srednjem vijeku usvaja podjelu tipova komunikacije E. P. P. Verene : „1. written documents, such as contracts and correspondence, 2.embassies, 3. oaths, 4. gifts and tributes, 5. hostages, 6. marriage between dynasties, 7. personal contacts between the contract partners along with festive means.“ (Albrecht Classen, *Communication in Medieval Studies, Handbook of Medieval Studies. Terms – Methods – Trends*. Vol. 1, Ed. Albrecht Classen, De Gruyter, Berlin – New York, 2010., 334.)

¹³ *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Vol. 54, Scriptores, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 15.

¹⁴ Hans Robert Jauss, *Teorija rodova i književnost srednjeg vijeka* (s njemačkog preveo Zdenko Škreb), *Umjetnost riječi*, XIV, 3 (1971.), 328.

¹⁵ Hans Robert Jauss, *Teorija rodova i književnost srednjeg vijeka* (s njemačkog preveo Zdenko Škreb), *Umjetnost riječi*, XIV, 3 (1971.), 327.

¹⁶ Sanja Ljubišić, *Ekfrazna u poetskom narativu Tacitovih Anala*, Filozofski fakultet, Banja Luka, 2024., 33. Autorica umijeće ekfrazne predstavlja kao duboku vezi između riječi i slike. Na izabranim primjerima ilustrira dekorativnu i simboličku funkciju Tacitove ekfrazne. „Ekfrazna je Tacitu poslužila kako bi svoje pripovijedanje, to jest hronološko nizanje događaja, prekinuo i podsjetio čitaoca na karakteristike pojedinih osoba, stvari ili mjesta, kao i vrijeme radnje. Na tim mjestima Tacit koristi mnoštvo stilskih i retorskih figura, koje, osim ukrasne funkcije,

vijeku pod utjecajem Biblije i patristike razvijaju srednjovjekovni historiografski oblici: historija (opsežne građe, univerzalna, *ecclesiastica*, historija naroda, gradova), kronika (opsežne građe, svjetska ili lokalna, pisane kao *series temporum* ili *imago mundi*), anali (niz kratkih bilježaka o događajima, razvrstani prema godinama), životopisi, *gestae* (djela osoba koje obnašaju određeni položaj), genealogija, memoari.¹⁷ Neki od njih, kronika i historija, međusobno pokazuju znatne sličnosti.

Budući da se rodovi srednjovjekovne književnosti nisu razvili iz utvrđenih kanona, u nedostatku unaprijed utvrđene i opisane norme roda, Jauss drži da se istraživanje strukture treba izvoditi iz promatranja pojedinih tekstova.¹⁸ U našem konkretnom slučaju tekstovi koje u ovom radu promatramo pokazuju elemente različitih rodovskih struktura i teško ih je svrstati pod bilo koju. To je ujedno i razlog terminološke nedosljednosti u znanstvenoj literaturi, pa se na ova djela referira kao na kronike, ljetopise ili, najopćenitije, kao na historiografska djela. S aspekta povijesti kao znanstvene discipline na njih se referira kao na povijesne izvore. Verziju opisa opsade Zadra s promletačke točke gledišta uobičajeno se naziva *Kronikom* prema njezinom latinskom naslovu *Cronica Iadretina*. Butić u svojoj disertaciji kaže da je *Opsada historia* jer potanko tumači *series*, ali pri tom istovremeno hvali i kudi kralja Ludovika, podržava i osuđuje Zadrane. Nadalje, *Opsada* je kronika (ljetopis) jer događaje opisuje u sustavnom slijedu, ali u vrlo kratkom vremenskom razdoblju. *Opsada* je naposljetku i djelo memoaristike (*memoir*), ali glavni junak nije jedan, nego Zadrani u cjelini. Butić smatra da su svi detektirani žanrovi u ovom djelu narušeni. Uzevši u obzir djelo o opsadi Ancone, Boncompagna de Signa zaključuje da elementi različitih rodovskih struktura kakvi se pokazuju u *De obsidione Anconae* i *Obsidio Iadrensis* ukazuju na osamostaljivanje žanrovske strukture.¹⁹

oblikuju narativno djelo." Sanja Ljubišić, *Ekfrazza u poetskom narativu Tacitovih Anala*, Filozofski fakultet, Banja Luka, 2024. 37. Antičke historiografske vrste (*annales*, *historia* i *res gestae*) kanoniziranog su oblika, imaju utvrđena pravila kompozicije i stila pisanja. Srž antičke historiografije opisao je Ciceron: *historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*. (Cicero, *De oratore*, II. 36.)

¹⁷ Pregled historiografije od antičkih vremena do suvremenosti. (Ernst Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval and Modern*, University of Chicago Press, Chicago, 1983. i 1994.)

¹⁸ Hans Robert Jauss, Teorija rodova i književnost srednjeg vijeka (s njemačkog preveo Zdenko Škreb), *Umjetnost riječi*, XIV, 3 (1971.), 338.

¹⁹ Dolores Butić, *Analiza djela Obsidio Iadrensis – od autora do teksta* (doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., 18-23. Odjeljak „Određivanje književne vrste djela *Obsidio iadrensis*“.

2. TEORIJSKI OKVIR I HIPOTEZA

U ovom se radu bavimo ulogom književnih citata u narativima o opsadi Zadra 1345.–1346. kao oblicima eksplicitne intertekstualnosti promatrajući ih kroz prizmu teorije citatnosti. Oraić Tolić definira citat kao eksplicitni „intekst tuđeg teksta u okviru svoga, dakle onaj oblik intertekstualnog susreta u kojem postoji podudaranje ili ekvivalencija između tuđeg i vlastitog teksta”.²⁰ Pojam intertekstualnost u književnu je teoriju uvela Julija Kristeva opisujući njime odnos između tekstova u kontekstu povezanosti svakog književnog teksta s ranijim tekstovima. Barthes drži da je svaki tekst intertekst, jer sadrži elemente ranijih tekstova, a i sam je među-tekst drugog teksta.²¹ Prema Bloomu ni jedan se tekst, autor ili čitatelj ne može odvojiti ni osloboditi utjecaja i odnosa s prethodnicima.²² Allen vidi intertekstualnost kao novi pristup značenju, autorstvu i čitanju teksta.²³ Citatnost se kao termin u književnoj teoriji pojavljuje kod ruskih analitičara pjesnika ruske avangarde. U citatnoj liniji europske književnosti Markov shvaća citatnost kao dominantni književni postupak.²⁴ Oraić Tolić u svojoj studiji *Teorija citat-*

²⁰ Dubravka Oraić Tolić, *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, Ljevak, Zagreb, 2019.

²¹ Roland Barthes, De l'oeuvre au texte, *Revue d'esthétique*, 3 (1971.). O tekstu kao intertekstu piše Beker. (Miroslav Beker, *Tekst/intertekst, Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988., 9-21.) Pavličić promatra intertekstualnost sinkronijski i dijakronijski, te razlikuje konvencionalnu i nekonvencionalnu intertekstualnost. (Pavao Pavličić, *Intertekstualnost i intermedijalnost. Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988., 157-197.) Juvan na tragu drugih teoretičara razlikuje opću i posebnu intertekstualnost. (Marko Juvan, *Intertekstualnost*, Akademski knjiga, Novi Sad, 2013.). Koncizni pregled shvaćanja intertekstualnosti kod različitih teoretičara donosi Vlasta Markasović u uvodu svog rada o intertekstualnim postupcima u Matoševoj poeziji. (Vlasta Markasović, *Aspekti intertekstualnosti u Matoševom pjesništvu, Kolo*, 4, (2023.))

²² Harold Bloom, *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1997.

²³ „Authors of literary works do not just select words from a language system, they select plots, generic features, aspects of character, images, ways of narrating, even phrases and sentences from previous literary texts and from literary tradition.” (Graham Allen, *Intertextuality*, Routledge, New York, 2000., 11). „The term intertextuality promotes a new vision of meaning, and thus of authorship and reading; a vision resistant to ingrained notions of originality, uniqueness, singularity and authorship.” (Graham Allen, *Intertextuality*, Routledge, New York, 2000., 6.)

²⁴ Oraić Tolić donosi genezu i primjenu pojmova citatnost, citacija i intertekstualnost kod V. Šklovskog (u pridjevskom obliku u sintagmama citatne teme, citatni postupak, citatna motivacija), V. Markova i G. A. Levintona. (Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 9-11.)

nosti drži književne citate i književne citatne kontakte osnovnim predmetom svake citatno orijentirane književnoznanstvene analize, a književnu citatnost dijelom šire kulturne citatnosti utemeljene u citatnom mišljenju i citatnom izražavanju karakterističnom za pojedinu epohu. Citatnost shvaća kao svojstvo intertekstualne strukture, kao karakteristično ontološko i semiotičko načelo pojedinih tekstova, stilova i cijelih kultura. Latinsko srednjovjekovlje, kojemu pripadaju djela kojima se ovdje bavimo, prema Oraić Tolić citatna je kultura *kat' exochen*. Po odnosu prema kulturnoj tradiciji srednjovjekovna je kultura vertikalna, a po tipu citatnosti ilustrativna. U takvim se kulturama tradicija shvaća kao dragocjena riznica iz koje treba uzimati vrijedne odlomke, s poštovanjem ih preuzimati i citatno oponašati u vlastitom tekstu. U ilustrativnom tipu citatnosti tekstovi iz te riznice shvaćaju se kao posvećeni uzori, a sama riznica kao sustav tekstova-uzora.²⁵ U ovom radu termine „književni uzori“ i „tekstualni autoriteti“ rabimo u tom smislu. Gordon smatra da je bitna značajka srednjovjekovne književnosti da „na neki način odgovara usmenim i pisanim autoritetima“. Određujući intertekstualnost kao fenomen putem kojeg se značenje datog teksta otkriva u odnosu prema drugim tekstovima, sam tekst vidi kao otvorenu, fluidnu kompoziciju. Ustvrdjuje da se takav put pokazao osobito produktivnim u proučavanju odnosa između srednjovjekovnih tekstova.²⁶

Oraić Tolić u studiji *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, revidiranoj verziji studije *Teorija citatnosti*, navodi tri elementa citatne relacije: 1. vlastiti tekst kao tekst koji citira, 2. tuđi citirani tekst, citat ili intekst i 3. tuđi necitirani tekst koji se podrazumijeva, prototekst. Kako bi zorno predočila citatnu relaciju članova i omogućila sustavnu klasifikaciju citata, konstruira model kategorijalnog citatnog trokuta preuredivši bazični trokut C. K. Ogdena i I. A. Richarda, odnosno semantički trokut S. Ullmana. Citate dijeli prema citatnim signalima (obilježeni i šifrirani ili skriveni), opsegu podudaranja (potpuni, nepotpuni, vakantni ili prazni), vrsti prototeksta iz kojeg su preuzeti (intrasemiotičke, intersemiotičke i transsemiotičke) i semantičkoj funkciji (referencijalni i autoreferencijalni).²⁷

²⁵ Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 41-51. Autorica razlikuje vertikalni i horizontalni tip citatne kulture. U horizontalnom tipu kulture, za razliku od vertikalnog, tradicija prestaje biti oslonac i gubi svoju autoritativnu moć.

²⁶ Sarah Gordon, *Interdisciplinarity in Medieval Studies, Handbook of Medieval Studies* Vol. 1, Ed. Albrecht Classen, De Gruyter, Berlin – New York, 2010., 717.

²⁷ Dubravka Oraić Tolić, *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, Ljevak, Zagreb, 2019., 65-93.

Za analizu citatnosti autorica konstruira kategorijalni semiotički četverokut kao metodološki konstrukt zasnovan na dvjema semiotičkim tradicijama, de Saussureova i Peircea i Morrisa. Tri semiotičke relacije iz Morrisove podjele (semantika, sintaktika i pragmatika) čine tri stranice autoričinog kategorijalnog semiotičkog četverokuta. Na četvrtoj stranici autorica im pridružuje globalnu kulturnu funkciju.²⁸ U našoj tipologiji citata i citatnosti primijenit ćemo ovaj klasifikacijski model.

Pojavnost i ulogu književnih citata u navedenim narativima promatramo u opisanom teorijskom okviru polazeći od hipoteze da upravo književni uzori, s obzirom na kontekst srednjovjekovlja, daju tekstu i autoru legitimitet i autoritet: ni autor, u oba slučaja nepoznat, ni tekst kao takav nemaju autoritet ni legitimitet sami po sebi, nego im uporište i snagu daju uzori koje podražavaju i na koje se pozivaju.²⁹

3. KORPUS

Ilustrativni tip citatnosti, kako smo u uvodu istaknuli, podrazumijeva riznicu vrijednosti, autoritativne tekstove i autore koji se shvaćaju kao uzori. U našoj ćemo analizi u ovom poglavlju nastojati kao prvo metodama klasične filologije identificirati književne citate u sva tri djela o opsadi Zadra: *Obsidio Iadrensis*, *Cronica Iadretina* i *Como la città de Zara revellò ala città signoria de Venesia* i pridružiti ih izvornim književnim djelima i autorima, što je prvi korak svakog citatnog istraživanja, a potom im odrediti mjesto i ulogu u konstruiranju narativa o konkretnom sukobu zaraćenih strana. Uz citiranje koje je u promatranim narativima dominantan intertekstualni postupak, obratit će se pozornost i na parafraziranje i aludiranje koji se također pojavljuju kao oblici intertekstualnosti. Izlučeni književni citati razvrstat će se prema tekstualnim autoritetima kojima

²⁸ Dubravka Oraić Tolić, *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, Ljevak, Zagreb, 2019., 94-100.

²⁹ Srednjovjekovni kroničar „nastoji asimilirati prošlost i sadašnjost u jedinstveni neprekidni tijek tradicije i upravo u tradiciji i uspostavljanju kontinuiteta pronalazi legitimitet.“ (Gabrielle M. Spiegel, *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London, 1997. 85.) U srednjovjekovnoj kulturi Aristotel nije filozof među filozofima, nego filozof nad filozofima, Biblija je knjiga nad knjigama, Vergilije pjesnik svih pjesnika, pa tekst koji se na njih poziva i citira ih reprezentira njihov autoritet. (Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 58.)

smo ih pridružili. Poredbenim pristupom sagledat će se i rasvijetliti odnos između latinske verzije mletačke kronike i njezinog talijanskog prijevoda iz 15. stoljeća. Tipologija citata prema gore ocrtanom klasifikacijskom modelu provest će se u drugom dijelu rada.³⁰

3.1. Biblijski citati u kontekstu uzroka rata, moralne opravdanosti i odnosa zaraćenih strana

Citati Svetog pisma brojnošću daleko nadmašuju citate ostalih tekstualnih autoriteta.

Tako u *Obsidio Iadrensis* nalazimo sljedeće: Ps 3,2, Job 13,25 Jer 11,19, Jer 50,14, Ef 6,11, Dj 9,15, 2Tim 1,11, Iz 9,2, Ps 49(48),13, Prop 10,16, Izr 13,24, Ps 111,9, Ps 41(42),2, Ez 33,11, Lk 16,21, Sir 12,10.

U djelu *Cronica Iadretina* nalazimo sljedeće: Ps 80(79), Ps 117(118), Ps 50(51), Ps 120(121), Ps 31(32), Ps 115(116), Ps 110(111), Ps 86(87), Mat 21,29 i 23,39, Mar 11,9, Lk 13,35 i 19,38, Iv 12,13 i 5,14; Paul Ef 4.

Već letimičan pogled na ovaj popis svjedoči o znatnoj zastupljenosti biblijskih citata u promatranim djelima koja je očekivana i uobičajena u književnosti srednjeg vijeka,³¹ a to vrijedi i za historiografska djela. Zadarska *Opsada* pri tom pokazuje širi izbor biblijskih knjiga i zastupljenost starozavjetnih, dok je u mletačkoj *Kronici* izbor sveden uglavnom na Psalme i izbor iz Evandjelja.

Talijanski priređivači *Kronike* drže da se citati „iznad svega oni Sv. pisma, pojavljuju namjerno da podrže interpretativnu liniju kro-

³⁰ Oraić Tolić takvu analizu, budući da se kreće u krugu književnih citata i zadržava u interliterarnom krugu, naziva centripetalnom citatnom intertekstualnom analizom. Znanstveno polje citatne intertekstualnosti predočava kao krug krugova i razlikuje dva tipa citatne intertekstualne analize, i to: centripetalni, u kojem analiza kreće u krugu književnih citata kojima pripada mjesto središnjeg kruga, i centrifugalni, koji transcendiraju taj krug prema drugim koncentričnim krugovima međutekstovnih citatnih veza. (Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 29-30.)

³¹ Biblijski način izražavanja, parabole, razvijene slike i poredbe, srednjovjekovnom je čovjeku bio blizak, a to vrijedi i za kompleksnije književne postupke i vrste kao što je alegorija. Gordana Galić Kakkonen i Ema Botica, govoreći o znanstvenom opusu C. S. Lewisa i njegovim pogledima na književnost srednjovjekovlja, ustvrđuju: „Alegorija je za srednjovjekovne ljude bila izrazito jasna i pristupačna te u njoj nema ništa 'misteriozno' ni 'mistično'. Simbolika i alegorija su po Lewisu bliski pojmovi, koji se razlikuju po tome što je simbolika 'modus mišljenja', a alegorija 'modus ekspresije' (izraza).“ (Gordana Galić Kakkonen i Ema Botica, C. S. Lewis: znanstvena djela o srednjovjekovlju i književna kritika, *Crkva u svijetu*, 58 (2023.) 2, 266.)

ničara prema kojem božanska providnost vodi mletačke akcije utoliko što je Venecija u pravu i ima punu zakonsku osnovu“. ³²

Međutim, naše istraživanje, kako ćemo u nastavku vidjeti, pokazuje da su biblijski citati za pisca izraz Božje providnosti u kojoj ne samo jedna već obje zaraćene strane nalaze opravdanje za rat. ³³ Objе strane, i Zadrani i Mlečani, pozivajući se na Sv. pismo prizivaju ili osjećaju Božju prisutnost na svojoj strani. Razlike se u pristupu ipak daju vidjeti već od samog početka. Zatarska *Opsada* započinje jadikovkom upućenom Bogu iz Ps 3,2: *Domine, quid multiplicati sunt, qui tribulant me? Multi insurgunt adversum me.* (Obs. I, Prolog) /Gospode, zašto su se namnožili oni koji me muče? Mnogi se dižu protiv mene./ Mletačka *Kronika* pak otvara izlaganje zazivanjem Bogorodice: *Mater clara Dei, lux inclita, stella diei, nostre causa spei, tu memor esto mei, Virgo Maria.* /Svijetla majko Božja, svjetlosti proslavljena, zvijezdo danja, uzrokom našega spasa, Djevice Marijo/. U talijanskom prijevodu ove kronike *Como la città* zaziv Majke Božje je izostavljen. Ove su razlike u pristupu između *Opsade* i *Kronike* očekivane s obzirom na ishod opsade, tj. poraz Zadra i predaju Mlečanima. Štoviše, cijelo jedno poglavlje u zatarskoj *Opsadi* nosi naziv *Lamentatio* (Jadikovanje). ³⁴

U svjetonazoru srednjovjekovnog čovjeka pokretač povijesti je Stvoritelj. Uz tu osnovnu premisu za ishod je rata u srednjovjekovlju od osobite važnosti i identificiranje svih značajki aktera pa se oni opisuju istovremeno kao dobri i kao zli, odnosno ocrtavaju sa svojim dobrim i lošim osobinama, pri čemu prevladavajuća značajka djelu-

³² „suprattutto quelle scritturali, appaiono particolarmente intese a sostenere la linea interpretativa del cronista, secondo cui la provvidenza divina guidava le azioni veneziane in quanto Venezia era nel giusto e nella piena legalità.“ (*Cronica Iadretina. Venezia – Zara, 1345–1346.* A cura di Gherardo Ortalli e Ornella Pittarello, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 2014., 52.)

³³ Problem „militantnosti“ Boga vrlo je kompleksno teološko pitanje na koje nema jednoznačnog odgovora. Tomašević, donoseći različite strategije i pristupe kojima bibličari tumače u tom smislu teške odlomke, koncizno opisuje srž problema: „Budući da Sveto pismo ima normativan i autoritativan status za kršćanstvo i židovstvo, normalno je očekivati da ono bude izvor moralnog ponašanja. Kako će biti izvor moralnog ponašanja kada se u Bibliji susreću mjesta gdje je Bog prikazan kao onaj koji ne pokazuje milosrđe, nego čak uništava cijele narode? Problem je tim veći što se takvi ulomci ne nalaze samo u pojedinoj knjizi ili u pojedinoj književnoj vrsti unutar Svetog pisma, nego takve ulomke nalazimo kako u zakonskim tako i u narativnim tekstovima, proročkoj literaturi kao i u psalmima. Moglo bi se reći da je Biblija protkana nasiljem i ratovima.“ (Darko Tomašević, *Noviji načini tumačenja tekstova o »nemilosrdnom« i »militantnom« Bogu u Starom zavjetu, Bogoslovska smotra*, 86 (2016.) 3, 546-547.)

³⁴ *Lamentatio Iadertinorum adversus radios fortunę et ad alios* /Jadikovanje Zadrana protiv zraka sudbine i protiv drugih/ (Obs. II, c. 10)

je u svijesti srednjovjekovnog čovjeka presudno na ishod događaja.³⁵ Ovo je načelo primjenjivo i na *Opsadu*, gdje se, paralelno s borbom protiv vanjskog neprijatelja Mlečana, unutar gradskih zidina, kao ograđenog vrta,³⁶ odvija svojevrsna psihomahija.³⁷ Međutim, iako je pokretač povijesti Stvoritelj, pisac *Opsade* ne gubi iz vida povijesne razloge sukoba.

Butić iznosi zanimljivu pretpostavku da je grešni Zadar stigla Božja kazna mletačkom rukom zbog zlog značaja njegovih građana. Zadrani su istovremeno dobri i zli, a ovaj dvostruki značaj građana koji se „uvukao u tekst“, smatra Butić, mogao bi biti odraz političke podijeljenosti u gradu za vrijeme opsade o kojoj nam autor djela ne govori dovoljno.³⁸

Zadarski autor *Opsade* drži da je nevolja snašla Zadrane s jedne strane zbog nezasitnosti Mlečana,³⁹ a s druge strane jer su se odali vremenitom bogatstvu zanemarujući pritom duhovno. Stoga autor sam grad Zadar uspoređuje s Babilonom citirajući Jer 50,14:

³⁵ Od pripovjedne je vrijednosti za srednjovjekovnog pripovjedača ishod sraza dobrih i loših osobina, jer taj ishod u konačnici predstavlja ishod određenog djela pa za grešno djelovanje slijedi i odgovarajuća kazna. (Nenad Ivić, *Domišljanje prošlosti*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1992., 145.)

³⁶ Ovdje se, s obzirom da je riječ o historiografskom djelu, samo nazire alegorijski prikaz koji se u svojoj punoći razvio u srednjovjekovnoj književnosti, u kojoj se, prema Lewisu, alegorija kao hermeneutička praksa razlikuje od alegorije kao književne vrste. (Clive Staples Lewis, *The Alegory of Love, A Study in Medieval Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.) Ocjenu suvremene kritike ovog Lewisovog traktata kao i traktata *The Discarded Image: An Introduction to Medieval and Renaissance Literature*. (Gordana Galić Kakkonen i Ema Botica, C. S. Lewis: znanstvena djela o srednjovjekovlju i književna kritika, *Crkva u svijetu*, 58 (2023.) 2, 265-288.)

³⁷ Po uzoru na Prudencijevu *Psihomahiju*. Čale je opisuje kao „prvi pripovjedno-alegorijski prikaz Pavlove crkve što vojuje unutar duše, poprišta borbe Augustinovih dviju suprotstavljenih volja, putene i duhovne.“ (Morana Čale, Pričudno čudo i 'zvierien'je razliko: prilog hodočašćima po Vetranovićevu Piligrinu, *Croatica*, 41 (2017.) 61, 76; dodatno vidi: Ružica Pšihistal, Uvod u alegoriju: aliud verbis, aliud sensu, *Anafora*, I. (2014) 1, 109.)

³⁸ Dolores Butić, The Woman in a Medieval Description of a City under Siege, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 54 (2022.) 22, 9-27.

³⁹ *Equum nomen Venetię sibi assumpserunt, quia omnes venatur, ut absorbeat, et numquam gurgitatum refundens.* /Mleci su za sebe uzeli dolično ime jer taj grad sve ljude lovi da bi ih progutao, a ono što mu upadne u ždrijelo nikada n vraća. / (Obs. I, Prolog). Radi se o igri riječi gdje se ime „Venecija“ dovodi u etimološku vezu s latinskim glagolom *venatur* „loviti“. Usp. *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Vol. 54, Scriptores, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 292, bilj. 7.

Preparamini contra Babilonem, per circuitum omnesqui tenditis arcum, debellate eam, non parcatis iaculis, quia Domino peccauit. (Obs. I, c. 2)

/Svrstajte se protiv Babilona, opkolite ga svi strijelci, strijeljajte na nj! Ne štedite strijele jer je zgriješio Gospodu./

Slično tome, i u mletačkoj *Kronici zadarski* se plemići opisuju u kontekstu navođenja uzroka rata kao bahati i prema duždu i prema puku te se ističe kolaboracija s ugarskim kraljem (*pro opprimendo minores, cum favore Ungharico, benefitorum ingrata, se ipsam minime cognoscens*, Cron. c. 1). Ova, s mletačke točke gledišta, pogrešna procjena Zadrana oslikava se biblijskim citatom, pozivanjem na Salomona kao simbola mudrosti i pravednosti (Sal Sap I 2,21 i 3,10): *Haec cogitauerunt et errauerunt; excecauit enim eos malitia eorum. Unde secundum impias ipsorum cogitationes „correctionem habebunt“ quia „neglexerunt iustum et a Domino recesserunt.* Zadrani su dakle zaslužili kaznu (*correctionem*), jer su zanemarili ono što je pravedno (*iustum*) i odmetnuli se od Boga (*recesserunt*).⁴⁰ Štoviše, uspoređuje ih se sa zloduhom (*ad nequam exemplar pravi spiritus ait*, Cron. c. 1) koji se drznuo usporediti sa Svevišnjim: *Ponam sedem meam ab aquilone et ero similis Altissimo* (prema Is. XIV, 13-14). U talijanskoj prijevodnoj verziji zloduh se još preciznije navodi kao Lucifer: *simile a lo diaybolico spirito del anzolo Lucifer che disse* (Como la città, c. 1) i potom slijedi navedeni citat iz Izaije koji se ostavlja na latinskom. U ovoj prijevodnoj talijanskoj verziji gore navedeni citati iz Knjige Salomonove prevedeni su na talijanski⁴¹ što je rijedak slučaj, jer se u ovom prijevodu citati iz Sv. pisma u pravilu ostavljaju na latinskom. U tim je slučajevima riječ o interlingvalnim citatima. Terminološka koherentnost prijevoda i stilska ujednačenost prido-

⁴⁰ Usp. bilješka 16.

⁴¹ „... (Zara) molto habondantissima e splendida di populo nobele, molto arogante, sotto la diction et benignità ducal et molto ingrata de' beneficii a ley fatti, non cognosando niente li beneficii a ley fatti, simile a lo diaybolico spirito del anzolo Lucifer che disse „ponam sedem meam ab aquilone et ero similis Altissimo“, el quale anzolo avè tanta presumption e quanto manchamento fuo a partirse da così gratioso signore *cui servire pocius regnare est*. Per la qual cosa Zaratini, e maximamente i nobelli, non per favore de libertà, ma per opprimer li minori d'esi, se aforzavano cum favore del Ongaro adimpir la so' nequissima volontà et desiderio, dali quali se pol dire come dice Salamone „Costoro hano pensato et affermato la so' pessima volontà ma hano fallito, imperochè la nequitia e malitia di loro li ha obcegado“. Per la qual cosa secondo le so' male cogitation „haverano tal punitio“ perchè „hano posto da canto el iusto et son partiti dal Signore“. (Como la città, c. 1)

nose njegovoj vjerodostojnosti, a time u konačnici i njegovoj uporabnoj vrijednosti.⁴²

Biblijski citati služe zadarskom autoru *Opsade* i za ilustraciju stanja duha Zadrana koje uspoređuje s nerazumnom stokom nesvjesnom posljedicama svoje bahatosti:

Ob hoc homo, cum in honore esset, non intellexit; (propterea) comparatus est iumentis insipientibus illisque est factus similis. (Obs. II, c. 10 prema Ps 49(48),13).

/Dok je čovjek bio u časti, nije to uviđao, pa je zato uspoređen s nerazumnom stokom i postao joj sličan./ (Ps 49(48),13);

... *quippe rudis es, et principes tui de mane comedunt.* (Obs. II, c. 10 prema Propov 10,16)

/...zato što si neiskusna, a tvoj se knezovi goste od jutra./ (Propov 10,16).

I u mletačkoj latinskoj i prijevodnoj talijanskoj verziji Zadrane se naziva slijepima uslijed blagodati (*nimia cupidine ceci*, Cron. c. 19; Como la città, c. 19).

Sa svoje strane, kako bi pozvao Zadrane na otpor svim sredstvima, zadarski se autor prema Ef 6,11 služi slikom božanske ratne opreme – *armatura dei*, a Mlečane poistovjećuje s đavolom: *Induite vos armatura Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli!* (Obs. II, c. 1).

/Navucite na sebe božansku ratnu opremu da se možete odupirati đavolovim zasjedama!/ (Ef 6,11).

Slikovito se biblijskim prizorima opisuje Zadar u odnosu spram Mlečana kao list na vjetru progonjen (prema Job 13,25),⁴³ kao janje

⁴² Ovi zahtjevi za terminološkom koherentnošću i stilskom ujednačenosti u povijesti prevoditeljske djelatnosti podjednako su važni kao i sama uspostava izvornog teksta. U suvremenom prevoditeljstvu isti se zahtjevi postavljaju pred suvremene prevoditelje gdje su problemi očuvanja koherentnosti utoliko izraženiji ukoliko je upotreba automatiziranih prijevodnih alata veća. „Le risorse linguistiche e gli strumenti di traduzione, che i traduttori hanno a disposizione nel loro lavoro oggi, consentono loro di velocizzare notevolmente il processo di traduzione, di produrre testi di alta qualità e di mantenere la coerenza terminologica e stilistica. Il processo di traduzione diventa più rapido grazie all'uso delle memorie di traduzione, che permettono ai traduttori di salvare il lavoro fatto per poi riutilizzarlo per i lavori futuri. Le memorie di traduzione, assieme alle banche dati terminologiche, garantiscono la coerenza terminologica e stilistica dei testi tradotti.“ (Ivana Lalli Pačelat i Petra Maras, Gli strumenti di traduzione e le risorse linguistiche nelle traduzioni dal croato all'italiano e dall'italiano al croato, *Studia Polensia*, 7 (2018.) 1, 6.)

⁴³ Job 13,25: *Zašto strahom mučiš list vjetrom progonjen, zašto se na suhu obaraš slamčicu? Usp. David equidem vates egregius ac Deo dilectus, cognitor sui faci-*

koje vode na klanje i koje će biti izbrisano sa zemlje živih (prema Jer 11,19).⁴⁴ Ove poredbene slike djeluju po principu *similitudinis* karakterizirajući dobro ili zločinačko ponašanje.⁴⁵

Kako kršćanski moral traži da se prema grešniku iskaže milosrđe, u *Opsadi* se pojavljuje citat Ez 33,11 kojim se ističe da najpravedniji vladar nebesnika i podzemnika ne želi grešnikovu smrt (*iustissimus princeps celestium et infimorum qui mortem non vult peccatoris*, Obs. II, c. 18), pa tako nije dopustio da Zadranu klonu duhom unatoč svojim grijesima. Širenjem smisla tog citata može se iščitati da Zadranima kao kršćanima nije do smrti njihova neprijatelja, nego do toga da on spozna što radi i da se odvrati od zlog djelovanja.⁴⁶

Pa ipak upozorava se i opominje da se radi o neprijatelju kojem se ne može vjerovati, pa ni kad si se s njim izmirio (*numquam credas inimico reconciliato*, Obs. II, c. 19 prema Sir 12,10), vjerojatno ima-

noris, tibicen Christi at lyra Novi testamenti, a facie iniquissimi Saulis, terribilis sui soceri, factus profugus, quodam vehementi stupore mentis ad illum, qui contra folium arboris suam inhaustibilem ostendit potentiam, at quondam in extasi sue mentis positus verba in principio proposita titubabat: Domine, quid, etc... /David, doista izvrstan pjesnik i Božji miljenik, koji je spoznao svoj grijeh, frulač Kristov i lira Novoga zavjeta, bježeći od lica najnepravednijega Šaula, svojega strašnoga tasta, obuzet silnom opčinjenošću svog duha, onomu koji pokazuje svoju neiscrpnu moć prema listu drveta, vapio je riječima navedenim u početku. Gospode zašto itd./ Obs. Prolog.

⁴⁴ Jer 11,19: *A ja bijah kao jagnje krotko što ga vode na klanje i ne slutih da protiv mene snuju pakosne naume. „Uništimo drvo još snažno, iskorijenimo ga iz zemlje živih, da mu se ime nikad više ne spominje!“ Usp. Illi Veneti Iaderanorum, que principatum inter civitates regionis Dalmatię dicitur urbem obtinuisse, delere de terra viventium proposuerunt ac anguste et horrende dissipare... /Grad Zadar za koji se kaže da je bio prvi među gradovima pokrajine Dalmacije, ti Mlečani odluču zbrisati sa zemlje živih, a stanovnike nemilo i okrutno raspršiti./ Obs. Prolog.*

⁴⁵ Slike osvjetljavaju ljudske radnje upućujući na tipska značenja (Nenad Ivić, *Domišljanje prošlosti*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1992., 48-50), što je u Bibliji uobičajeni postupak. Butić u ovakvim poredbama uočava sličnosti s opisima kod Tome Arhiđakona u djelu *Historia Salonitana*. Toma Arhiđakon tako dobre uspoređuje s dobrim pastirima, zle, raspuštene i razuzdane s vukovima koji napadaju, a bespomoćne sa stadom bez pastira. Nadbiskup Lovro svoje vjernike pazi *sicut bonus pastor super gregis suis*, a jednako Toma govori i o samome sebi, dok su Cetinjani *rapaces lupi*. Tatarsku najezdu i ugarski poraz oslikava poredba s vukovima i ovcima: Ugri se pred zvjerskom opasnošću ponašaju kao plašljivci. (Dolores Butić, *The Woman in a Medieval Description of a City under Siege, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 54 (2022.) 22, 9-27.)

⁴⁶ Ez 33,11: Odgovori im: „Života mi moga - riječ je Jahve Gospoda - nije meni do smrti bezbožnikove, nego da se odvrati od zloga puta svojega i da živi! Obratite se, dakle, obratite od zloga puta svojega! Zašto da umrete, dome Izraelov!“

jući na umu dotadašnju povijest zadarskih pobuna protiv Venecije.⁴⁷ Citat uz to možemo shvatiti i kao aluziju na Vergilijev stih *Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes* (Verg. Aen. II, 49).

Pisac *Opsade* se u Obs. II, c. 11 referira na Ps 111, u kojemu se izražava čvrsta vjera da će se Jahve smilovati i zaštititi nevoljnice – Zadrane.⁴⁸ Sintagmom iz Ps 41(42) *cervus ad fontes desiderat aquarum* /kao što jelen žudi za izvorom vode/ (Obs. II, c. 14) koja označava žudnju i potragu duše za Bogom, opisuje se žudnja i ustrajnost Mlečana da svladaju Zadrane.⁴⁹

U mletačkoj *Kronici* brojna mjesta iz Sv. pisma na koja se autor referira suptilno prenose vrlo jasnu poruku mletačke nadmoći koja proizlazi iz uvjerenja u Božju naklonost.⁵⁰

U *Kronici* se osobito uočava citat evanđelista, i to određenog mjesta koje nalazimo u Mat 21,29 i 23,29, Mar 11,9, Lk 13,35 i 19,38 te Iv 12,13: „blagoslovljen onaj koji dolazi u ime Gospodnje“.⁵¹ Iz toga se iščitava mletački stav o njihovoj vojnoj kampanji protiv Zadra te povlači jasna paralela: Mlečani dolaze u Zadar kao pravdonoše u ime Gospodnje blagoslovljeni i to im prema autoru *Kronike* osigurava pobjedu. U prijevodnoj je talijanskoj varijanti citat ostavljen na latinskom.⁵² Zanimljivi su uz to i citati u završnim poglavljima *Kronike* u kojima se pojavljuje suptilna gradacija: iskazuje se prvo pohvala duždu kojeg se naziva najpravednijim i u kojemu je praved-

⁴⁷ Sir 12,10: *Nikad ne vjeruj neprijatelju, jer zloća je njegova kao kovina što rda.*

⁴⁸ *Sed ille a quo omne datum et omne perfectum dignoscitur habere fundamentum, cui posse est omnem curare morbum languidum, qui etiam Davidis persecutionem confregit et in fines orbis dispersit, quodam admirabili et novo splendore, ut agnosceret eius vestigia, misertus est luctatores corruscare.* /No onaj za čiji se svaki dar i svaki savršeni poklon jasno vidi da ima potpuno opravdanje, koji može izliječiti svaku tegobnu bolest, koji je i gonjenje Davida slomio i raspršio na kraj svijeta, smilovao se – kako bi on spoznao njegove tragove – borcima da zablistaju nekim divnim i novim sjajem./ Obs. II, c. 11.

⁴⁹ *Non quidem parva simplicitate lentitatis bubine, sed ceu cervus ad fontes desiderat aquarum, ita Veneti cunctas virtutes in hostes capiendo, immo operando non cessant.* /Doista, ne jednostavnom volujskom sporosti, nego kao što jelen žudi za izvorom vode, tako Mlečani ulažu sve svoje sposobnosti ne bi li neprijatelja svladali, štoviše ustraju u tome. Obs. II, c. 14.

⁵⁰ Ps 80(79), Ps 117(118), Ps 50(51), Ps 120(121), Ps 31(32), Ps 115(116), Ps 110(111), Ps 86(87), Mat 21,29 i 23,39, Mar 11,9, Lk 13,35 i 19,38, Iv 12,13 i 5,14, Paul Ef 4.

⁵¹ *His tam provide exeuntibus a mari, cum crucibus ellevatis, cum toto clero et reliquis civibus ladre venerabilem hymnum canentibus: „Benedictus qui venit in nomine Domini“* (Cron. c. 41).

⁵² *Et disposto questo et fata questa provisione, ensiavano per mare e per terra cum le croxe cum tuta la chieresia et alcuni citadini de Zara cantando el solemne hymno: „Benedictus qui venit in nomine Domini“* (Como la cità c. 41).

nost združena s milosrđem (*benignissimus dux in quo non est iustitia sine misericordia*), gdje se aludira na Ps 115(116) i 110(111). Potom se izražava opomena Zadranima riječima apostola u Paul Ef 4,26 *nolite peccare /nemojte griješiti!/.⁵³ Napoljetku opomena prerasta u prijetnju navođenjem citata Iv 5,14: „Eto, ozdravio si! Više ne griješi da te što gore ne snađe!“⁵⁴ Grešnike se upućuje na priznavanje pogreške i pokajanje kako bi se vratili pod okrilje Božjeg zakona.*

U cjelini gledano citati iz Sv. pisma na koje se referiraju pisci *Opsade* i *Kronike* služe autorima da ilustriraju različite aspekte ovoga sukoba, njegove uzroke i posljedice te odnos zaraćenih strana putem nizanja slikovnih usporednica promatranih kroz svjetonazorsku prizmu srednjovjekovnog čovjeka. Uz to također podcrtavaju svoju moralnu poziciju čvrsto ukorijenjenu u biblijsku tradiciju.

3.2. Citati tekstualnih autoriteta s područja filozofije morala – moralno opravdavanje rata

Moralno se opravdanje opsade Zadra ne nudi samo kroz Bibliju, kako smo pokazali u prethodnom poglavlju, nego i upućivanjem na filozofska djela naročito s područja filozofije morala, pri čemu se rat promatra kao moralni čin. Tako se u *Kronici* iznosi misao Filozofa da moralni čin, a ovdje mletački pisac misli na opsadu Zadra, ima za cilj da čovjek postane bolji. Pri tom se pod Filozof/ *Phylosophus* misli na Aristotela.⁵⁵

... *Ut inquit Phylosophus, 2° Ethicorum: „Opus morale suscipimus non contemplationis gratia“ neque ut sciamus, „sed ut boni fiamus“.* (Cron. c. 1).

Moralni se čin (*opus morale*), dakle, ne poduzima radi kontemplacije (*gratia contemplationis*) ili spoznaje (*neque ut sciamus*), nego da postanemo bolji (*ut boni fiamus*).

U talijanskom se prijevodu djelo zamijenilo s *Etimologijama*, a misao dobila dodatak *boni et fideli*:

⁵³ ... *sicut monet Apostolus, „Irascemini et nolite peccare“* (Cron. c. 40); usp. Talijansku prijevodnu varijantu u kojem citat iz Sv. pisma ostaje na latinskom: *segondo che dice lo apostolo „Irascemini et nolite peccare“* (Como la città c. 40).

⁵⁴ *Ecce, sanus factus es; iam noli peccare, ne deterius tibi contingat.* Citat iz Svetog pisma doslovno se donosi u latinskoj Kronici (Cron. c. 40), a u talijanskoj prijevodnoj varijanti dolazi na talijanskom: *Voy siti fato sani; andadi e più non peccadi acio che pezo non vi scontra.* (Como la città c. 40)

⁵⁵ Oraić Tolić drži da je sintagma *ut philosophus dicit* analogna citatnim signalima u Bibliji: „I reče Bog“ ili „I reče Isus“. (Dubravka Oraić Tolić, *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, Ljevak, Zagreb, 2019., 112). Sintagma je uobičajena u klasičnoj rimskoj književnosti (*ut dicit, ut inquit, sicut ait*).

... *segondo che dice el philosopho. II. Ethymologie „Noy havemo receuto morale opera di asempio, non per gratia de contemplation“ né perchè noy sapiamo, „ma aciò che noy doventemo boni et fideli“* (Como la cità, c. 1).

Moralnu opravdanost rata zadarski autor *Opsade* vidi u nasilnoj vladavini mletačkog dužda. Tako uporište za kritiku postupanja mletačkog dužda prema podanicima nalazi kod Egidija Rimskoga (o. 1243.–1316.) u njegovu djelu *Regiminis principum*:

Fides igitur non est eis admittenda pro eo quod camum inregendo fidelem subditum Egidius in libro laudabiter Regiminis principum autentice disciplinat, regulariter non gubernant, sed deterius more tyrannico in chaos precipitant. (Obs., I, Prolog)

/Prema Egidiju, koji u hvalevrijednoj knjizi *Odgoj vladara* otvoreno prekorava upotrebu uzde u vladanju nad vjernim podanicima, oni ne upravljaju svojim podanicima kako treba, nego ih gore od samih tirana ruše u propast./

Iz ovog je citata vidljivo da Zadrane smatra vjernim podanicima (*fidelem subditum*), a duždev način vladanja tiranskim (*more tyrannico*) i gore od toga (*deterius*).

Osim što Mlečane smatra prijetvornima autor je oštar i u ocjeni mletačke ljudskosti kao takve, te ih naziva opakima i odriče im svojstva čovječnosti pozivajući se pri tom na Aristotelovo i Porfirijevo određenje,⁵⁶ a isto misli i o Ugarima:

... *Sicut Aristotiles philosophus et Porphirius in eorum dialecticis et conclusionibus expresse attestantur, animalitatem rationalitatemque fore essentialiter hominis ac risibilitatem proprium eius, sic manifeste Venetis insit naturaliter excitare simoniam ac eius proprietas Ungaricęque turbę cum simonia somnium appetere. Bene ergo definitio hominis descripta ab amatoribus scientię, inquantum tangit illos sceleratos viros, debet augmentari, non autem tantum decapitari, prout ex premissis luculenter designatur.* (Obs. I, c. 17)

/Kao što filozof Aristotel i Porfirije u svojim dijalektičkim zaključcima izrijekom potvrđuju da su tjelesnost i razumnost bitna svojstva čovjeka, a da sposobnost smijanja pripada samo njemu, tako je očigledno Mlečanima od prirode usađeno poticati simoniju, a njegovo je svojstvo i ugarske vojske da zbog simonije drijemaju. Definicija dakle čovjeka koju su dobro postavili ljubitelji znanosti,

⁵⁶ Usp. *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. Vol. 54, Scriptores, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 305-306, bilj. 89, 90 i 91, o posredovanju Tome Akvinskoga u usvajanju Aristotelove filozofije.

morala bi se, ukoliko se tiče tih opakih ljudi pooštriti, a ne samo ublažiti, kako se očevidno pokazuje na temelju prethodnoga./

Vjerojatno se i ovdje autor igra s etimologijom, pa pod „prirođen“ upućuje na vezu riječi „Veneti“ s latinskim glagolom „prodavati“ (*vendere*). Drugim riječima, to je narod bez časti i razuma, kod kojega je sve na prodaju pa im otud i ime.

Moralno se opravdanje u zadarskoj *Opsadi* za pojedine konkretne akcije i protuakcije nalazi i kod drugih autoriteta, kao što je Dionizije Katon, navodni autor zbirke sentencija *Catonis disticha moralia* iz 3. stojeća, kako pokazuje citat: *tu quoque fac simile, sic ars deluditur arte* (Obs. I, c. 9) /I ti postupaj slično, tako se varka izigrava varkom/ prema Cat. Dist. Mor. I, 26. Citat je preuzet bez navođenja imena autora ili djela.

Nadalje, u Obs. I, c. 9, autor oštro osuđuje i Zadrane zbog lošeg upravljanja gradom i sklonosti demagogiji, što će im donijeti težak poraz. Kako bi ocrtao koliko su u svom neznanju jadni, podsmješljivo razvija usporednicu s filozofom i teologom Alainom od Lilla (o. 1128. – o. 1202. ili 1203.), jednim od najistaknutijih imena srednjovjekovne učenosti. Kazuje da Zadrani sebe smatraju učenijima od Alana i mudrijima od same mudrosti (*eloquentiam Alani sapientiamque philosophiæ putant excedere*).⁵⁷ I ova je usporednica intertekstualni postupak.

Izjavom *si quis ignorantia est perventus, fingit stilum mendatorum*⁵⁸ u Prologu zadarski autor *Opsade* žigoše neznanje kao takvo i ističe kao posljedicu neznanja lažni, neistinit govor. Toga se prema mišljenju našeg autora trebaju čuvati svi (*a cunctis est cavendus*) i to se odnosi na čovjeka općenito, a u danom kontekstu i na Zadrane i na Mlečane. Kako nije izvjesno da je razmatranja o istinitosti govo-

⁵⁷ *Confidunt Iadertini in sui probitate et scitu, quod eloquentiam Alani sapientiamque Philosophiæ putant excedere, soli gubernant urbem in multa lentitate et inobedientia, neminem advenam, qui sciret et posset consulere ac a tanto posset liberare discrimine, affectant accersire in gubernatorem. Verbis frivolis saciantur at aure matutinalis potum assumunt, in magna clade se immiscunt et ad arctissimas perveniunt conditiones, ut Deo condonante gratiam satis lucide propalare studentus.* (Obs. I, c. 9) /Zadrani se pouzdaju u svoju valjanost i znanje jer misle da su učeniji od Alana i mudriji od mudrosti, sami upravljaju gradom uz mnogo mlitavosti i neposluha, ne žele pozvati za upravljača ni jednog došljaka koji bi ih znao i mogao savjetovati i bio sposoban izbaviti ih iz tolike nevolje. Zasićuju se ispraznim riječima, opijaju se jutarnjim lahorom, spremaju sebi težak poraz te zapadaju u vrlo bijedne prilike, kako uz pomoć Božje milosti nastojimo dovoljno jasno prikazati./

⁵⁸ /Ako je naime tko u vlasti neznanja, izmišlja lažne riječi, čega se svi moraju čuvati./ (Obs. Prolog)

ra primio direktno iz grčkog izvora,⁵⁹ sva je prilika da se ovdje radi o aluziji na djela sv. Augustina *Contra mendacium* i *De mendacio*.⁶⁰

Kako vidimo, učenost autora *Kronike* i *Opsade* pokazuje se osim u poznavanju Biblije i u poznavanju i citiranju drugih autoriteta učenosti i mudrosti srednjeg vijeka.

3.3. Citati autoriteta s područja prava – pravna utemeljenost rata

Pravna utemeljenost rata bitno je pitanje za obje zaraćene strane.

Mletački autor *Kronike* nastoji i s pravne strane potkrijepiti opravdanost mletačke vojne kampanje protiv Zadra parafraziranjem pravnog autoriteta *Digesta Iustiniani*, bez navođenja izvora, gdje se pak parafrazira misao iz Gajevih *Institucija*:⁶¹

...unde licet pro parte ducalis culminis nulla subesset causa discordie, cum rex ipse moleste ferre non debebat si Venetie ad recuperationem civitatis sue intendebant, quia „nemini facit iniuriam qui utitur iure suo“... (Cron. c. 12). Kako se iz ovog odjeljka iščitava, za mletačku stranu, za dužda (*pro parte ducalis*), nema nikakvog razloga za spor (*nulla causa discordiae*), jer Mlečani samo provode svoje pravo, tj. ono što oni smatraju pravednim i pravno utemeljenim, jer nitko ne čini nepravdu i nezakoniti čin (*iniuriam*) tko se služi svojim pravom (*qui utitur iure suo*). Stoga je i sam rat kao sredstvo opravdan ukoliko je posljedica nekog pogaženog prava i ukoliko oštećena strana njime realizira ono što smatra svojim pravom. Razlike kako vidimo u pogledima jedne i druge strane ponajviše dolaze do izražaja u shvaćanju prava i pravde u kontekstu uzroka rata.

Navedeni citat iz *Digesta Iustiniani* ostaje na latinskom i u talijanskom prijevodu. Na latinskom ostaju i pravne sintagme u završnim poglavljima mletačke *Kronike*, u c. 19 i c. 20: *ex publico instrumento, sub dominio, nomine syndicario* (pisano s y ili s i), *pena*

⁵⁹ Istina govora ideal je, kako ga Sokrat oblikuje u Fedru, ne samo retorički nego i pedagogijski i filozofijski. U pogledu filozofije jezika čitava europska filozofijska tradicija ima u svojim temeljima Platonovu misao da istiniti govor vodi dušu ka spoznaji i istini, kao ishodišnu točku u kojoj „filozofija jezika susreće velike filozofijske teme bića, bitka i istine i odnosa „duše“ („subjekta“ i čovjeka) spram njih“. (Nenad Mišćević, *Filozofija jezika*, Naprijed, Zagreb, 1981.)

⁶⁰ Usp. *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 292, bilj. 10.

⁶¹ Dig., 50. 17. 55: *Qui iure suo utitur, neminem laedit*. Usp. Gaius, *Institutiones*, II, de testam. ad ed. urb. 50. 17. 55: *Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur*. Vidi tumačenje u E. G. D. van Dongen, *Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur, De rebus divinis et humanis*, (2019.), 403-416.

soluta vel non. To pokazuje da se radi o uobičajenim pravnim izrazima razumljivim obnašateljima određenih dužnosti za čiju je upotrebu djelo i napisano i prevedeno.

Zadarski autor *Opsade* konstatira s pravne točke gledišta da su Mlečani napali Zadrane bez pravnog temelja (*absque titulo iuris incedunt*, Obs. I, Prolog), a u Zadru se nalaze ljudi koji su vješti u pravu, odnosno razumiju se u zakone (*Iadre leges periti reperuntur*) i uz to imaju i svetaca priznatih na proročkom tronu (*in trono prophético aprobati*), što je svojevrsna garancija pravedne pozicije. Iako se pisac ne poziva na neke određene pravne autoritete niti iz antike poput pisca mletačke *Kronike* niti iz svoje sadašnjosti, pretpostaviti je da misli na svoje sugrađane poznavatelje ne samo Statuta i običajnoga prava nego i uvjeta sporazuma pod kojima se grad 1313. godine predao Veneciji.⁶² Ovdje se može pomišljati da pod poznavateljima zakona skromno misli i na sebe samoga.⁶³

3.4. Citati autoriteta s područja vojne vještine - opravdavanje vojne strategije

Svoje poznavanje strategije i vojne vještine mletački pisac *Kronike* pokazuje upućenošću u Vegecijev traktat *De re militari* osiguravajući time sebi meritornu poziciju pri podnošenju ovakve vrste

⁶² „Uvjeti ugovora pod kojima se grad u jesen 1313. godine predao Veneciji bili su najblaži od svih ikad propisanih u nekom od mletačkih ugovora. Pravo izbora kneza između mletačkih plemića vraćeno je Zadranima, a duž je zadržao samo pravo potvrđivanja. Kneževne ovlasti i utjecaj mletačke vlasti također su bitno ograničene, budući da su sve ostale komunalne funkcije zadržali sami građani. Građani su ponovo dobili i slobodu prilikom izbora nadbiskupa što je u razdoblju koje je uslijedilo omogućilo da se zadarski nadbiskupi uglavnom biraju među članovima zadarskih patricijskih obitelji. Zanimljivo je da su ugovori između Zadrana i bana Mladena te ugarsko-hrvatskog kralja zadržali važnost, iako se Mladen odrekao naslova zadarskog kneza i vladara Dalmacije. Kao temeljni zakoni u Zadru su vrijedili propisi zadarskog statuta i običajnog prava, a ne mletački zakoni, kako je to bilo pretežito u prethodnom razdoblju. Uz ove političko-administrativne, Zadranima su dobili i određene trgovačke povlastice u Veneciji.“ (Miroslav Kurelac i Damir Karbić, Ljetopis Obsidionis Iadrensis libri duo, njegovo historiografsko i povijesno značenje, *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 8).

⁶³ Uza sve dosadašnje prijedloge u znanstvenoj literaturi problem autorstva *Opsade* je otvoreno pitanje. (Miroslav Kurelac i Damir Karbić, Djelo „Obsidio Iadrensis“ kao izvor, dokument vremena i politički spis, u *Obsidio Iadrensis. Opsada Zadra*. Edicija Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Vol. 54, Scriptorum, Vol. VI Zagreb, HAZU, 2007., 17-18) i nije u fokusu ovog rada. Problem povezujemo s *nota prima folii primi Cod. de obsidione Iadrensi* u posebnom radu, koji je u postupku objave.

izvješća. U srednjem je vijeku ovo Vegecijevo djelo, iako iz vremena kasne antike, smatrano izvorom i autoritetom za poznavanje rimske vojne vještine kojom su Rimljani postali vladari golemog teritorija, a to je razlog što danas imamo na raspolaganju velik broj srednjovjekovnih prijepisa ovog djela.⁶⁴ Autor *Kronike* citira ga na dva mjesta navodeći ime autora i precizno određujući mjesto citata u Vegecijevu traktatu:

„*Secundos optantes eventus*“ provide meditarunt pugnare „*arte non casu*“, ut monet Vegetius, *De re militari, libro III-o circa principium* (Cron. c. 16);⁶⁵

...nam Vegetio *De re militari testante libro IIIo, capitulo VIIIo* „*pautiores numero et inferiores viribus superventus et insidias fatientes sub bonis ducibus reportaverunt sepe victoriam*“ (Cron. c. 23).

U Zadarskoj se *Opsadi* u tijelu teksta Vegecije ne spominje, ali se jedan ulomak iz *De re militari* navodi u predtekstu rukopisa (*folium primum*). Fragment govori o nazivu lađe liburne o čemu smo izvijestili na drugom mjestu.⁶⁶

Definiciju hrabrosti mletački autor *Kronike* preuzima od Aurelija Kasiodora, uglednog kasnorimskog pravnika i učitelja filozofije, iz njegovog djela *De anima*:

Verum quia „fortitudo est considerata periculorum susceptio (et laborum firma perpressio)“, ut ait Aurelius senatorum clarissimus in libro De anima, capitulo VIIo, viri prudentissimi...“ (Cron. c. 16).

Kako vidimo i u ovom je slučaju navedeno ime autora i djela koje se citira te precizno određeno mjesto odakle je preuzet citat.

Međutim, u talijanskom prijevodu ovi su citati potpuno izostavljeni kako su to primijetili već i talijanski priređivači i izdavači ovoga djela, a što ih je navelo na pomisao o mogućem postojanju još jednog latinskog izvornika.⁶⁷ Isto vrijedi i za poslovični citat iz Ver-

⁶⁴ O problemima i putevima prijenosa kao i odnosa među rukopisima ovog Vegecijevo traktata vidi Michael D. Reeve, *The Transmission of Vegetius's 'Epitoma rei militaris'*, *Aevum*, 74 (2000) 1, 245-354.

⁶⁵ Veg. III, Prol. „qui secundos optat eventus, dimicet arte non casu“.

⁶⁶ Nada Bulić i Ante Matan, u izlaganju *Doprinos zadarskih klasičnih filologa tumačenju Opsade Zadra. Vegetii de re militari fragmentum in Obsidione Iadrensi* (Znanstveni skup Zadarski filološki dani 9. održan u Zadru 12.-13. studenog 2021.) o mjestu fragmenta u cijeloj poznatoj rukopisnoj tradiciji Vegecijeva djela *Epitoma rei militaris* kao i o odnosu prema kodeksu Ms. Corcyranum Croaticum.

⁶⁷ „La omessa citazione di Vegezio (come al capitolo 16) rispetto al testo latino possono suggerire per il volgarizzamento una tradizione testuale e una fonte latina diverse da quanto raccolto dal ms. Marciano Lat. X 300.“ (*Cronica Iadretina. Venezia - Zara, 1345-1346. A cura di Gherardo Ortalli e Ornella Pittarello, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 2014., 109.*)

gilija *fama volat*⁶⁸ koji nam pisac *Kronike* donosi u parafrazi Alberta iz Brescie *fama volat debitumque modum transitio*.⁶⁹ Međutim, budući da prijevod slijedi latinski tekst, izostanak ovih latinskih citata nije dostatan za takvu ocjenu. Držimo da se radi o njihovom namjernom ispuštanju koje predstavlja razvojnu fazu u prijenosu teksta s ciljem lakšeg praćenja teksta i stavljanja akcenta na događajnu sferu.

Iz promatranog se korpusa vidi da citati značajno pridonose osvjetljavanju bitnih pitanja: odnosa zaraćenih strana, karakteru sudionika, moralnoj i pravnoj opravdanosti rata te primijenjenoj strategiji. Stoga zaključno možemo reći da se pisci služe citatima kao konstitutivnim elementom u konstruiranju narativa o opsadi Zadra.

Nadalje, pozivanjem na tekstualne autoritete pisci promatranih djela pokazuju svoju učenost na različitim područjima: poznavanju Sv. pisma, filozofije, ponajprije filozofije morala, zatim vojne vještine i prava. Kad se prema ovim područjima pogleda zastupljenost citata, a uz njih i parafraza i aluzija, možemo konstatirati da su citati iz Sv. pisma u usporedbi s antičkima daleko brojniji. To smatramo odrazom vremena u kojem su nastali, odnosno položajem Biblije kao vrhunskog tekstualnog autoriteta u srednjem vijeku. Također možemo ustvrditi da su u prijevodnoj talijanskoj varijanti u usporedbi s latinskim izvornikom antički citati reducirani, odnosno u svojevršnom povlačenju. Znak toga može biti i općenito mali broj citata autoriteta iz antičke tradicije u svim promatranim djelima.

4. TIPOLOGIJA CITATA

Zastupljenost citata koje smo u prvom dijelu istraživanja detektirali svjedoči o izrazitoj orijentaciji autora na tuđe tekstove preuzete iz europske kršćanske, latinske i grčke književnosti i kulture.

⁶⁸ Verg. En. 7, 392: *Fama volat, furisq̄ue accensas pectore matres*; En. 8, 554: *Fama volat parvam subito volgata per urbem, etc.* Rutherford Dyer kaže „According to the standard interpretation, apparently underlying Servius ad loc., fama is a sort of monstrous bird with many feathers, eyes, tongues, mouths and ears comparable to allegorical figures common from Homer on.“. O mogućim interpretacijama termina *fama* kod Vergilija vidi dalje u Robert Rutherford Dyer, *Vergil's Fama: a New Interpretation of 'Aeneid', Greece & Rome*, 36 (1989.) 1, 28-32.

⁶⁹ *Unde, quia „fama volat debitumque modum transitio“, comuniter insonuit galleas ipsas in auxilium regis Hungarie omnimodo venire.* (Cron. c. 15). Usp. Albertanus Brixiensis *De amore et dilectione Dei et aliarum rerum et de forma vitae*, III.

U ovom ćemo ih dijelu rada nastojati tipologizirati promatrajući ih kroz prizmu teorije citatnosti u sklopu kategorijalnog citatnog trokuta i kategorijalnog citatnog četverokuta koje smo u ocrtali u uvodnom dijelu rada.

Citati koje smo detektirali pokazuju četiri osnovna tipa prototeksta s kojima promatrani tekstovi stupaju u citatnu vezu.

1) U prvom je redu to Biblija koja kao Riječ Božja u kontekstu srednjovjekovlja sadrži odgovore na sva čovjekova pitanja i stoga predstavlja primarnu i apsolutnu riznicu iz koje se preuzima citatni tekst.

2) Drugi je tip latinska književnost, odnosno djela i autori klasične rimske, poklasične i latinske kršćanske književnosti.

3) Treći su tip djela velikih grčkih pisaca koja su do srednjovjekovnog čitatelja dolazila putem latinskih prijevoda i tumačenja.

4) Četvrti su tip pojedine latinske riječi i sintagme, pravni i administrativni tehnički termini koji i u prijevodnoj talijanskoj varijanti ostaju na latinskom jeziku.

Spiegel, detektirajući književne uzore kroničara Opatije Saint Denis, riznicu naziva „set of philosophical assumptions and literary tradition“ iz koje su kroničari crpili svoje poznavanje predmeta i pomoću koje su oblikovali svoju interpretativnu strategiju i jezik historiografskog diskursa.⁷⁰

Promatrani kroz model kategorijalnog citatnog trokuta, po citatnim signalima zastupljeni su i obilježeni i skriveni (šifrirani) citati. Zanimljivo je da su biblijski citati skriveni, odnosno ne donose se znakovi koji bi pomogli u određivanju iz koje je biblijske knjige citat preuzet. Za razliku od biblijskih citati iz grčke i rimske te šire latinske književnosti s područja prava, filozofije i vojne vještine su uglavnom obilježeni citati. Točne i potpune informacije o citiranom prototekstu koje sadrže ime autora, naslov djela i odjeljak nalazimo u primjerima:

- *Ut inquit Phylosophus, 2° Ethicorum* (Cron. c. 1)
- „*Secundos optantes eventus*“ *providere meditarunt pugnare „arte non casu“*, *ut monet Vegetius, De re militari, libro III-o circa principium* (Cron. c. 16);⁷¹
- *...nam Vegetio De re militari testante libro IIIo, capitulo VIIIo „pautiores numero et inferiores viribus superventus et insi-*

⁷⁰ Gabrielle M. Spiegel, *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London, 1997., 84.

⁷¹ *qui secundos optat eventus, dimicet arte non casu* (Veg. III, Prol.).

dias fatientes sub bonis ducibus reportaverunt sepe victoriam“ (Cron. c. 23).

- *Verum quia „fortitudo est considerata periculorum susceptio (et laborum firma perpessio)“, ut ait Aurelius senatorum clarissimus in libro De anima, capitulo VIIo, viri prudentissimi...“* (Cron. c. 16).

Vidimo da je autor mletačke *Kronike* vrlo precizan u određenju citiranog prototeksta Aristotelovog, Vegecijevog i Aurelija Kasiodora.

U nekim je primjerima navedeno ime autora i konkretnog djela ili skupa rasprava o određenoj temi, ali ne i konkretni odjeljak iz kojih su citati preuzeti. Na takav su način uvedeni citati u sljedećim primjerima:

- *Egidius in libro laudabiter Regiminis principum autentice disciplinat* (Obs., I, Prolog),
- *Sicut Aristotiles philosophus et Porphyrius in eorum dialecticis et conclusionibus expresse attestantur* (Obs. I, c. 17).

U sljedećim primjerima nalazimo skrivene, šifrirane citate i parafraze:

- *quia „nemini facit iniuriam qui utitur iure suo“...* (Cron. c. 12) preko *Digesta Iustiniani* parafrazira mjesto iz Gajevih *Institucija: Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur* (Gaius, *Institutiones*, II, de testam. ad ed. urb. 50. 17. 55);
- poslovični citat iz Vergilija *fama volat* pisac *Kronike* donosi u parafrazi Alberta iz Brescie *fama volat debitumque modum transitio*. Kako ovi primjeri pokazuju, parafrazirani tekst čvrsto je isprepleten s pravim citatima.
- *tu quoque fac simile, sic ars deluditur arte* (Obs. I, c. 9) prema Cat. Dist. Mor. I, 26.

Ovi su citati kako vidimo preuzeti bez navođenja imena autora ili djela.

Prema opsegu podudaranja s prototekstom, odnosno s tekstovima odakle su preuzeti, citati koje smo detektirali su potpuni i u cijelosti se mogu pridružiti izvorniku kojeg citiraju. U prijevodnoj talijanskoj varijanti citati iz Biblije u najvećem broju slučajeva ostaju na latinskom kao i citat iz pravnog autoriteta *Digesta Iustiniani*. U tom se slučaju radi o interlingvalnim citatima. Pravne i administrativne sintagme također ostaju na latinskom jeziku, dok se citati iz Vegecija i Aurelija Kasiodora omitiraju. Omitiran je također citat Alberta iz Brescie *fama volat debitumque modum transitio*, a Aristotelove se djelo 2° *Ethicorum* kako smo gore istaknuli pobrkalo s II. *Ethymologie*.

Uz citate kao oblike eksplicitne intertekstualne veze detektirali smo i aluziju kao oblik implicitne intertekstualne veze. Takvi su primjeri sljedeći:

- *benignissimus dux in quo non est iustitia sine misericordia* u završnim poglavljima mletačke *Kronike* gdje se aludira na Ps 115(116) i 110(111);
- odjeljak o istinitom i lažnom govoru u Prologu zadarske *Opsade* gdje se radi o aluziji na djela Sv. Augustina *Contra mendacium* i *De mendacio*;
- *numquam credas inimico reconciliato* (Obs. II, c. 19 prema Sir 12,10) može biti i aluzija na Vergilijev stih *Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes* (Verg. Aen. II, 49);
- *Iadre leges periti reperiuntur* (Obs. I, Prolog) gdje se aludira na neke određene Zadrane vješte u pravu, ali ih mi ne možemo sa sigurnošću identificirati.⁷² Oni ne pripadaju rizinici kao Biblija i antička tradicija, ali su relevantni za tumačenje bitnog aspekta sukoba.

S obzirom na vrstu prototeksta svi su citati i aluzije intrasemiotički (jer prototekst i vlastiti tekst pripadaju istoj umjetnosti) i interliterarni. To znači da su i interliterarni, odnosno da je prototekst, kao i vlastiti tekst, književni tekst.

Promatrajući sve izlučene citate kroz prizmu kategorijalnog semiotičkog četverokuta i funkcija koje iz njih proizlaze, možemo ustanoviti sljedeće.

S gledišta semantičkih funkcija, u sva tri promatrana djela kojima se u radu bavimo semantička determinacija ide od prototeksta ka vlastitom tekstu autora. Autorov tekst nastaje ugledanjem na tekstualne uzore, Bibliju i antičku tradiciju, a smisao prototeksta svojom snagom i istinom dubinski osvjetljava autorov tekst. Sintaktički gledano promatrana su djela u cjelini hijerarhijski ustrojena, a položaj autorovog teksta je subordiniran u odnosu na velike uzore na koje se poziva.

Na planu pragmatičkih funkcija promatrana djela orijentirana su prema čitatelju i njegovu horizontu očekivanja (Jaussov termin). Čitatelji su kao i autori djela koje smo u ovom radu analizirali dionici iste književne i kulturne tradicije, antičke i nadasve kršćanske. To nam svjedoči ne samo daleko najveći broj biblijskih citata u odnosu na ostale, nego i činjenica da biblijski citati pokazuju izostanak eksplicitnih signala. Iz toga se iščitava da autori pouzdano

⁷² Juvan aluziju smatra teže shvatljivim načinom intertekstualnog referiranja. (Marko Juvan, *Intertekstualnost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013. 30.)

znaju da su citirana mjesta dobro poznata čitateljima i da je suviše navoditi iz koje je točno biblijske knjige neki citat preuzet. Zanimljivo je da smo na području prava zabilježili primjere šifriranih citata. To nam svjedoči da autori očekuju od svojih čitatelja dobru upućenost i na ovom području.

Kod citiranja djela s područja filozofije u skladu s antičkom tradicijom u većini primjera navedeno je ime autora i tematsko polje rasprave djela (naslov). To je uvriježena praksa, jer tumačenje i razumijevanje filozofskih pojmova ovisi o njihovom kontekstu. Ponegdje je kako smo vidjeli zabilježen i točan odjeljak odakle je citat preuzet. Citati autoriteta vojne vještine također su precizno određeni. Ovakva preciznost i općenito uzevši prisutnost citata s područja filozofije, vojne vještina i prava za čije se razumijevanje traže specijalna znanja govori nam o obrazovanosti i očekivanju autora, ali i o obrazovanosti i očekivanju čitatelja kojima su okrenuti. S te točke gledišta možemo promatrati odnos talijanskog prevoditelja prema latinskom originalu i njegovo imitiranje Vegecijevog i Kasiodorovog citata kao izraz promjene horizonta očekivanja.

Imitativna semantika, hijerarhijski ustrojen tekst u kojem citati imaju povlašteno mjesto te orijentiranost na obrazovanog čitatelja-dionika iste tradicije značajke su kojima u radu analizirana djela s gledišta globalne kulturne funkcije reprezentiraju kršćansku i antičku kulturnu tradiciju. Našavši u njoj svoje uporište i snagu, pokazuju svoju pripadnost tradiciji i zauzimaju svoje mjesto u istoj tradicijskoj liniji. Tu pripadnost uz ostalo izrijekom potvrđuje autor zadarske *Opsade* kada u Prologu kaže da se u Zadru nalaze sveci priznati na proročkom tronu (*in trono prophético aprobati*).

Imajući u vidu ukupnost odgovora po metodološkom kategorijalnom četverokutu možemo zaključiti da se u promatranim djelima radi o ilustrativnom tipu citatnosti.⁷³ U tom smislu promatrana djela pripadaju svom vremenu, jer je upravo ilustrativna citatnost značajka europskog srednjovjekovlja.⁷⁴

⁷³ „U prvom (sc. ilustrativnom) tipu citatnosti vlastiti tekst na svim razinama ilustrira tuđi tekst, bilo njegov smisao, bilo njegov položaj u kulturnoj piramidi, bilo njegov receptivni obzor očekivanja kulturnog kanona.“ (Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 45.)

⁷⁴ „U srednjovjekovnoj kulturi ilustrativna je citatnost glavno konstitutivno i konstruktivno načelo. Kao konstitutivno načelo ona omogućuje da srednjovjekovna kultura nastane na načelu izravnog citatnog usvajanja dviju kulturnih tradicija: hebrejske (biblijske) i antičke (grčke i rimske)...Kao konstruktivno načelo ilustrativna citatnost omogućuje stvaranje najveće i najpravilnije kulturne piramide u povijesti zapadne civilizacije. Na vrhu ontološke i semiotičke piramide srednjovjekovlja stoji Riječ Božja i biblijski tekst u kojemu je ona zapisana. Biblijski je

ZAKLJUČAK

Analiza pojavnosti književnih citata u sva tri promatrana narativa o opsadi Zadra 1345.–1346. potvrdila je našu polaznu hipotezu da upravo književni citati i parafraze daju snagu i uporište, odnosno legitimitet autoru i tekstu, iako se radi o djelima koji s dijametralno suprotne točke gledišta zaraćenih strana opisuju isti događaj, pri čemu svaki od citiranih tekstualnih autoriteta ima svoju specifičnu ulogu u narativu. Citatima iz Svetog pisma koji su i najbrojniji svaka strana potvrđuje ili zazivima osigurava Božju prisutnost i zaštitu, ali i opravdava sam rat kao takav. Citiranje autoriteta vojne vještine Vegecija daje legitimitet primijenjenoj taktici, vojnim sredstvima i operacijama. Citiranje filozofskih autoriteta, napose njihovih djela s područja filozofije morala, Aristotela, Porfirija, Dinizija Katona i drugih učenih srednjovjekovnih teologa i filozofa (Egidija Rimskoga, sv. Augustina, Alaina iz Lilla), daju uz pozivanje na Sv. pismo moralni legitimitet cijelom sukobu, odnosno opravdavaju rat s moralne točke gledišta. Pozivanjem na pravne autoritete (*Digesta Iustiniani*) i poznavatelje zakona (*leges periti*) nudi se opravdanje rata s pozicije zaštite zakona i osiguravanja vladavine prava. Gledano u cjelini, svi navedeni književni uzori zajedno daju legitimitet autorima ovih djela da meritorno izvještavaju o ovom sukobu.

Istraživanjem je pokazano da citati značajno pridonose osvjetljavanju bitnih pitanja: odnosa zaraćenih strana, karaktera sudionika, moralne i pravne opravdanosti rata i primijenjene strategije te stoga predstavljaju bitni konstitutivni element u konstruiranju narativa o opsadi Zadra 1345.–1346. godine.

Analiza tipologije citata pokazala je da se radi o citatima podudarnima u cijelosti s tekstem iz kojega su preuzeti. Brojnost biblijskih citata pokazuje prvenstvo Svetog pisma u svijesti autora i čitatelja karakteristično za srednji vijek, a izostanak njihovih eksplicitnih signala ukazuje na to da je i čitateljima kao i autorima prototekst dobro poznat. Šifriranost citata s područja prava također govori u prilog tome da je čitatelj kao i autor pravnički obrazovan. Citati autoriteta iz drugih posebnih područja, filozofije morala i vojne vještine, obilježeni su preciznošću koja je, naročito za područje filozofije, tradicionalna i ciljaju na čitatelja koji ta znanja posjeduje.

tekst građen na načelu ilustrativne citatnosti Božje riječi, a cijela srednjovjekovna kultura na isto tako ilustrativnoj citatnosti biblijskog teksta... Po modelu biblijske citatnosti u srednjovjekovlju se usvaja i druga glavna tradicija: antička kultura." (Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 57-58.)

Citati tako svjedoče o učenosti autora promatranih djela na različitim područjima, ali isto tako i o učenosti njihove publike. Iz toga se vidi da su čitatelji, kao i autori, dionici iste tradicije, antičke i kršćanske, u kojima se korijeni europska kultura.

Omjer zastupljenosti biblijskih citata naspram antičkih govori o svom vremenu i zorno pokazuje njihovo povlačenje.

Prijevodna varijanta mletačke *Kronike* pokazuje stanovitu redukciju citata antičkih tekstualnih autoriteta. U narativnom smislu tekst takvom redukcijom biva pročišćen, a izvještajna komponenta jača, jer se slijed događaja lakše prati bez književnih ekskursa. Međutim, ovakvo reduciranje vodi k oduzimanju literarne vrijednosti teksta, a time i njegovoj vulgarizaciji. Na primjeru izostavljanja određenih književnih uzora u talijanskom prijevodu iz 15. stoljeća jasno se vidi da je to djelo namijenjeno publici koja više nije dionik antičke tradicije u svoj njenoj punoći, publici koja više ne razumije latinski niti poznaje dobro klasičnu književnost, i kojoj književne aluzije i citati ništa ne govore, nego dapače opterećuju tekst i otežavaju razumijevanje. Prijevodom na talijanski jezik krug čitatelja teksta širi se na one koji nisu više u bliskom kontaktu s klasičnom literaturom, koji latinski jezik znaju slabo ili nimalo i ne mogu pratiti tekst pisan na latinskom jeziku. Zato smatramo da pretpostavka o postojanju još nekog latinskog izvornika *Kronike* koji je mogao poslužiti kao predložak talijanskom prevoditelju u 15. stoljeću, iako je dakako moguća, nije nužna za tumačenje ove razlike između prijevodne talijanske varijante i njezinog latinskog izvornika.

Zaključno, imajući u vidu zastupljenost citata tekstualnih autoriteta kojima smo se u ovome radu bavili i njihovu funkciju u cjelini teksta, odnos prema njima u prijevodnoj talijanskoj verziji naspram latinskog izvornika te ustanovljenu redukciju citata iz antičke književnosti, možemo reći da u promatranim djelima, *Obsidio Iadrensis*, *Cronica Iadretina* i *Como la città de Zara revellò ala città signoria de Venesia* svjedočimo ne samo procesu vulgarizacije jezika nego i procesu vulgarizacije teksta u cjelini.

LITERARY QUOTATIONS AS INTERTEXTUAL ELEMENTS IN
MIEVIAL NARRATIVES OF THE VENETIAN SIEGE OF ZADAR
IN 1345–1346 OBSIDIO IADRENSIS, CRONICA IADRETINA I
COMO LA CITÀ DE ZARA REVELLÒ ALA CITÀ SIGNORIA DE
VENESIA

Summary

The Venetian siege of Zadar in 1345-1346 is documented in two main historiographical sources. The siege is described from the point of view of Zadar in Latin in *Obsidio Iadrensis* (HAZU Archives, Collection of Codices, II a 35, from 1532), while the Venetian point of view is expressed in the *Cronica Iadretina* (Ms Marcianum Lat. X 300 from the 15th century) in Latin, with an Italian translation from the 15th century titled “*Como la cità de Zara revellò ala cità signoria de Venesia*”. Both works abound in quotations and paraphrases from ancient literary works. In this paper the author analyses the occurrence of literary authorities in the noted works and their role in the context of the whole, hypothesizing that literary models give the author and the text a legitimacy and authority that they would not otherwise have.

The analysis demonstrates that the most common quotations and paraphrases come from Holy Scripture, with the *Obsidio* from Zadar showcasing a wider selection of biblical books including those of the Old Testament, while in the Venetian *Cronica* the selection consists of only the Psalms and the Gospels. Literary models from the fields of moral philosophy, law and military tactics were also identified. Each of the cited literary authorities has its own specific function. With quotations from the Holy Scriptures, each side confirms God’s protection, but also justifies the act of war. The greatest authority on military skill, Vegetius, gives legitimacy to the applied military tactics. Authors from the field of moral philosophy, Aristotle, Porphyrius, Dionysius Cato and learned medieval theologians and philosophers (Aegidius of Rome, Augustine, Alain of Lille) indicate the moral legitimacy of war. For legal authorities (*Digesta Iustini*) and experts (*leges periti*) the war is justified from the position of protecting the rule of law; thus, the authors themselves demonstrate their scholarship. Since the quotations significantly contribute to shedding light on important issues: the relationship between the warring parties, the character of the participants, the moral and legal justification of the war, and the strategy applied, they represent an important constitutive element in constructing the narrative of

the Venetian siege of Zadar in 1345 - 1346. The quotations from Holy Scripture surpass all others in number which is a common literary feature of Medieval literature. The omission of certain literary models in the Italian translation from the 15th century has shown that this work was intended for an audience that was no longer versed in the ancient tradition in all of its fullness, did not understand Latin, and was not familiar with classical literature. The author has established that this is a deliberate reduction of ancient literary sources. For this reason, the author believes that the assumption that another Latin original of the *Cronica* existed, one that could have served as a template for the Italian translator in the 15th century, while possible, is not necessary for interpreting the difference between the translated Italian variant and its Latin original. In conclusion, the analysis of the appearance of literary quotations and paraphrases in all three observed works confirms the initial hypothesis that it is precisely literary authorities, that give strength, support and legitimacy to the author and the text.

Keywords: Venetian siege of Zadar 1345–1346, *Obsidio Iadrensis*, *Cronica Iadretina*, vulgarisation of Latin text, intertextuality, quotations